

Aldous Huxley.

HUXLEY ÉS HATÁSA : ezt a címet is adhatnám alábbi fejtegetéseimnek, vagy szeretném adni, bár ehhez kevesebb jogot, képesítést éreznék, mint merőben magának az írónak ismertetéséhez. A könyvismertetések vagy íróismertetések gyakran légüres térben, üvegbüra alatt boncolják, vizsgálgatják a szóbanforgó egyéniséget; szerintem nem egész helyesen, mert ami joggal érdekel bennünket, nemcsak az író, mint egyéniség, de a jelenség, a korról viszonylatba helyezve. Ehhez pedig hozzátartozik a hatás is, az érdeklődés, melyet az író kiváltott. Hogyan, miért van az, hogy olykor hirtelen, szinte egy csapásra szárnyra kap a hírnév egy író? Néha szinte kifürkészhetetlen módon, látszólag indokolatlanul, majd gyakran éppoly rejtélyes okoknál fogva elejti a fáma, egyszerre elhallgat körülötte minden. Más esetekben, más írókat illetően kitartóbb az olvasói érdeklődés; ilyen íróegyéniiség minden jel szerint Huxley.

Amikor 1929-ben, 30-ban kint voltam Angliában, két új írónevet halottam lépten-nyomon élénk érdeklődéssel emlegetni: Sheriff és Huxley. Az előző volt a bombasikerű «Journey's End», az utazás vége c. háborús darab szerzője, amelyet mindenkinek meg kellett nézni, Huxley az új regényíró, akinek népszerűsége egy fokkal kevésbbé általános, aki inkább az intellektuális körökhöz áll közel. De ezek a körök Angliában eléggé széles kiterjedésűek. A maradi, polgári tucatemberek számára is volt új és igen felkapott regényíró: J. B. Priestley, aki csodálatoskép fiatal ember. Őt túlbecsültnek tartottam és leginkább azon csodálkoztam, hogy az újabb nemzedékhez tartozó író tud ennyire kevés újat hozni, ennyire problémátlan lenni. Huxley is fiatal még (ma is alig negyven vagy még annyi se) és nála épp az ellenkező az eset: nemcsak izgatón újszerű jelenség, tele mondanivalóval, de meglepően tudatos, fejlett, kiértett. Regényeit, elbeszéléseit, úti könyveit, esszéit olvasva, minden mondatából szemléletének egyéni, végig kimutatható jellegzetességét érezzük, annyira, hogy gyakran szinte talányszerűen túlul fel élénk a kérdés: hogy lehet az, hogy ez az aránylag még fiatal író ennyire határozott egyéniség?

Természetes, hogy Huxley esetében a határozottság mitsem jelent kevésbbé, mint megcsontosodást; tele van problémákkal, kutató elme, tudós, bölcsész, akit végső fokon mindig elvont kérdések izgatnak, mindig az emberi tudás végső határain mozog; a határozottság nála abban áll, hogy írásainak annyira egyéni íze van, hogy jellegzetessége minden sorában kirajzolódik. Igen egyéni, egyöntetű nála a stílus, és — minden sokrétűsége mellett — nemkevésbbé egyéni a szemlélet módja és iránya. Vannak jóval idősebb írók, akik sokkal nehezebben jönnek tisztába önmagukkal, akik tapogatódzva keresik a maguk útját; Huxleyben semmi sem látszik ebből, ő nyilván csaknem kezdettől fogva nagyon is tisztában volt önmagával. Érdekes, hogy az előbbi típus gyakran magacsinálta ember; Huxley pedig született arisztokrata, aki sokoldalú, gazdag kultúráját az anyatejjel szívta magába. Szememben típusa az irodalmi *self made man*-nek Jack London —

elemi lendítő erejű, forrongó, vajúdó, csaknem zavarosnak is mondható egyéniség, aki írt egészen rosszat és egészen kiváló és végül kielégítetlenül, önmagával meghasonlottan, éppúgy mint legjobb regényének, a «Martin Eden»-nek hőse, öngyilkossá lett. Huxley gyökeresen más írótypus ; ő a kultúra minden hájával megkent entellektüel.

Huxleyre olyasmit is mondtak, hogy «angol Anatole France». Az ilyen párhuzamok rendszerint nem sokat érnek, inkább csak a gyengébbek kedvéért vannak, akiknél az elképzelést megkönnyíti valami ilyen, bármily fölületes, sántító hasonlat ; mégis a jelen esetben nem egészen indokolatlan. A testi szerelem nagy szerepe ; olvasottság, ritka kultúrtörténeti ismeret, látókör ; szkepszis, sőt pesszimizmus, bájos humorral enyhítve ; az irónikus fölény álláspontja az emberi gyarlósággal szemben ; végül a stílus csiszolt-sága, tartalmas tömörsége, könnyedsége ; csupa rokonvonás a két kiváló írónál. Sőt, még egy ponton is egészen sajtáságos az analógia : úgy Anatole France-nál, mint Huxleynél találunk egy gyönyörű elbeszélést, mely, noha más formában, de teljesen ugyanarról a témáról szól : a csodagyermekről ; ugyanazt a problémát veti fel, azt a megfejthetetlen, rejtélyes, csodának mondható esetet, amikor egyszerű, sőt esetleg fogyatékos, primitív szülőktől, műveletlen parasztoktól születik egy zseni, akiben már zsenge gyermekkorban nyilvánkoznak meg szédítő mértékben olyan szellemi képességek, adottságok, aminők csak ritkán, évszázadok folyamán egyszer le lehetők fel az emberiség történetében. Valóban megkapó lelki rokonságra vall e két írónál, hogy mind a kettőt nemcsak nagymértékben vonzotta ez a probléma, de sokban egész hasonlóan oldotta azt meg mindakettő — persze anélkül, hogy Huxleyt legkevésbé is utánérzés vagy éppenséggel plágium gyanujába lehetne fogni. Hiszen lehetséges, sőt valószínű, hogy a nagy olvasottságú Huxley ismerte Anatole France «Journal d'un docteur de province» című, páratlan szépségű novelláját, de ez véleményem szerint mitsem von le a «Young Archimedes» c. elbeszélés érdemeiből. Huxleyt rendkívüli mértékben izgatja a született lángelme, a csodagyermek ; a kultúrtörténelem nagy alakjai közül Pascal az, aki oly közel áll szívéhez, akihez vissza-visszatér. Nyilván Pascalra, a matematikai csodagyermekre is gondolt, amikor a «Young Archimedes»-t írta ; más vonatkozásban, mint vonzó olvasmányt említi egyik fő regényében, a «Point Counterpoint»-ban is, azonkívül egyik esszékötetében külön tanulmányt szentel Pascalnak.

PROPER STUDIES című kötete másoldaláról mutatja be az író.

Huxleyt általában inkább csak mint szépíró, regények, novellák szerzőjét ismerik ; pedig éppoly jelentős, mint esszéista. A sokoldalú, rendkívül kultúrált és egyéni esszéista csillog «Proper Studies» c. kötetében, amelyben lényegében az embert veszi tárgyal, lélektani, tömeglélektani, társadalomtudományi szempontból. Freudnek nem híve, sokkal inkább Jungnak ; a kötet bevezetésében pedig azokról emlékezve, akiknek legtöbbet köszönhet, akik legerősebb hatással voltak szemlélete kialakulásában, említi Vilfredo Parete-t, L. Rougier-t, Georges Sorel-t, végül pedig ugyanily vonatkozásban különös hódolattal foglalkozik az angol katolikusok markáns vezéregyéniségével, Newman bíborossal. Huxley esszéi mondhatni kivétel nélkül kapcsolatosak mindazzal, amit regényeiben, elbeszéléseiben dolgoz fel ; így révükön mélyebb, közvetlen betekintést nyerünk nála az alkotás kohójába. Amit legelőször olvastam Huxleytől, a «Point Counterpoint» volt, ami nem is csoda,

hiszen ez volt első nagy sikere s így természetszerűen ez került először kezembe londoni tartózkodásom idején (ezt a regényt azóta magyarra is lefordították, igen gyatrán és nemcsak önkényesen, de az író alapvető intenciójának teljes kiforgatásával a «Végzet bábjátéka» címmel). Amikor a «Point Counterpoint»-ot olvastam, kétséget nem ismerően éreztem azt, hogy főalakja, a magával meghasonlott kultúremler, aki tudatosan dédelgeti magában a romlottságot, bizonyos elfajult öntetszelgéssel műveli a rosszat, az erkölcstelen : Baudelaieréről van mintázva. Pedig a regényalak sok mindenben más, mint a költő, akit modelljének éreztem ; a mai, háborúutáni korba van helyezve, továbbá nem alkotó, író vagy művész, csupán úri naplopó, aki anyja pénzén élösködik, végül pedig, lelki ziláltságából semmi kiutat nem találva, gyilkosságra vetemedik s utána öngyilkos lesz. És aztán, ime, jóval később, Huxley egyik esszékötetében a Baudelaieréről szóló esszében minden kétséget kizáró bizonyítékát leltem annak, hogy feltevésem helyes volt, hogy Spandrel-nél, a «Point Counterpoint» főalakjánál Baudelaierere gondolt az író. Huxleyt a dualizmus, az emberi lélek kettőssége izgatta, a regényalaknál, valamint a «romlás virágai» költőjénél — a belső meghasonlás, amely nem amoralizmus, hanem a morálnak igenlése a két erkölcsi pólusnak, a jónak s gonosznak szembenállása révén. «He impresses me as potentially a very decent man», ezt mondja a regény egy másik szereplője Spandrelről, a mindenki által utált perverzianerről. «Úgy hat rám, mint aki lehetőségeiben egy talpig derék embert hord magában». . . . Érdekes a név is : *spandrel* az angolban építészeti műszó, a boltív, mely két oszlopot köt össze, tehát itt a két tartó pillért íveli át, a jó és rossz etikai fogalmát.

Igen érdekes Huxleynél ez az irodalmi beállítottság, amellyel léptenyomon kapcsolatot létesít azokkal az olvasmányjaival, amelyek vonatkozásban állnak az őt legjobban érdeklő problémákkal. Ily szempontból is igen érdekes az «Antic Hay». Kétségkívül hallatlanul eredeti, különös regény, ötletes, artistikus ; mégis feltűnő mértékben van benne támaszkodás, sőt közvetlen utalás is oly olvasmányra, mely a könyv tárgyához közel áll : Casanova memoirjaira. Az «Antic Hay»-ben nagy szerepet játszik a testi szerelem. Ez kimondottan korszerű jelenség, hiszen a minden lelki vonzalomtól független, érzelmi körítések nélkül tálalt nemiség ma számos írónál igen fontos téma, így, hogy csak hirtelen ragadjunk ki példát, az amerikai Sherwood Andersonnál : «Dark Laughter», a sötét nevetés, a négerek kacaja mint a komplikálatlan érzéki öröm kifejezője. Huxley «Antic Hay»-jében a téma a mai vértelen entellektüel, aki kétségbeesetten igyekszik szabadulni a nevelésében rejlő életörömképtelenségtől, amelyet alsóbbrendűségi komplexnek érez. Kézenfekvő, hogy ez a téma D. H. Lawrence felé is utal, akinél minden e körül forog s aki a még nemrég oly jellemző s közmondásos, de ma már idejemult s végét járó angol prudériának mintegy a kegyelemdőfést adta meg. D. H. Lawrencehoz való viszonyáról különben maga Huxley is megemlékezik, amikor először írt a nálánál idősebb s aránylag korán elhalt író levelezéséhez. Előszavából is kiviláglik a híres «D. H.»-nek (Dí Écs-nek) ez a jellemzően tekintélyromboló, fejbevágó hatása. Az ifjú Huxley szinte akarata ellenére, belső ellenkezősek közt került bűvkörébe ennek a munkásszármazású, sajátos írónak, aki durván, szélsőségesen állította szembe az angol kultúremler sokban képmutató finomságaival a maga — nemcsak veleszületett de sokban pózszzerűen erőszakolt — nyersségét. Huxley nem hódolt be végkép Lawrence-nak, bár jóbarátok maradtak ; az elhalt író, mint

általában nagyszámú olvasót, úgy élénken érdeklí Huxleyt ma is, mint jelenség, mint probléma. Így lehetséges, hogy Lawrence mexikói tartózkodása és ott írt munkái, nevezetesen «The Plumed Serpent» c. regénye (magyarul: «A tollas kígyó», Gaál Andor fordításában) is lökést adott Huxleynek legutóbb tett középamerikai utazásához, amelyről új, «Beyond the Mexique Bay» című, kiválóan érdekes könyve szól. Itt Huxleyt is módfelelt érdekelte a vadember lelkivilága; úti könyvének művészettel megírt impressziói közt, az indiánok megfigyelése révén, behatóan foglalkozik a primitív ember lélektanával. Az út végeztével pedig, a hajó fedélzetén újból elolvassa a «Tollas kígyó»-t és ehhez fűzi elmékedéseit, illetve bírálatát, amennyiben t. i. korántsem ért egyet elhalt íróbarátjával. Úgy találja, hogy Lawrence, aki fenntartás nélkül elveti a civilizációt és — elméletben — a primitív élet karjaiba menekül, csupán énjétől igyekszik szabadulni, anélkül, hogy valóban feloldaná belső ellentmondásait vagy akár csak őszinteségéről, következetességéről is meg tudna győzni, amikor a «szellem»-et elveti és helyette a «lélek» (értsd: a primitív lelkiélet és ösztön) eszményét emeli oltárra.

Ferenczy Valér.

Stoyan Krisztoff: Hősök és gyilkosok. (Victor Gollancz Ltd. London.)

HŐSÖK ÉS GYILKOSOK: vörös betűk sárga fedőlapon, mintha a tipografia is a szenzációt hajhászó cím szolgáltatába állana. És valóban, szenzációt hajszoló nem csupán a fedőlap, de az egész munka is. Mindenesetre érdeme a szerzőnek, hogy ebből nem is csinál titkot. Hiszen számunkra, európaiak számára, akiknek szemében a Balkán sohasem jelentett egészen Európát, ez a vidék, amelyhez a könyvnek közel háromszáz lapja fűződik, maga is ismeretlen titokzatoság, valami ősi, barbár féktelenség; szenzáció.

Macedónia a hősöknek és gyilkosoknak földje, ország, amely ma már csak fanatikus lelkek mélyén izzó álom, ábránd; fogalom, amely csak a jövőben ölt majd újra testet. Felosztott, háromfelé tépett nép, amelynek birtokán a baráti és testvéri bolgár és a gyűlölt ellenség, a szerb meg a görög osztoztak. Évtizedek óta kisemmitzett, becsapott, kétségbeesésbe kergetett lakosság, amely megtanulta, hogy az ég világán senki másra nem számíthat, csak maroknyi önmagára. Mit tehet ilyenkor a kétségbeesett, elszánt, önmagára utalt gyengébb? Ravasz erőszakhoz, alattomos támadáshoz, véres bosszúhoz folyamodik. Lesz belőle hegyek bolyongója, üldözött vad és üldöző megtorlás; szegények megvédője, ha kell; lesipuskás, ha arra kerül a sor. Áldozatos lelkű martirja a hazaszeretetnek; boldogan és félelem nélkül indul a biztos halál

elé, de holnapra már talán martalóc, aki az ellenfél falvait perzseli fel, kapualjakban elrejtett bombák kanócait gyújtogatja, nem törődve vele, hány ártatlan élet tapad majd kezéhez. Gyilkos és áldozat, ahogy a helyzet hozza magával; legendák és népdalok hőse és varjak eledele az erdők akasztófáján.

Mindezt egy szóban kifejezve: komitácsi.

— Erről a titokzatos, földalatti szervezetről szól a macedón Krisztoff könyve, a komitácsokról, akiknek megvannak a maguk ügynökei a világ minden nagy városában és a maguk orgyilkosai a rengetegek minden ösvénye mögött. Akiket az egész Balkán-félsziget üldöz és akik minden állammal, törvénnyel hadban állanak elszántan, elvadultan, pontos tervek, a rendszeres munkaprogramm nélkül, de a fanatikus, szent hitben, hogy Macedóniára feltámadás vár.

Ezek a macedónok voltak azok, akik annak idején az Ottomán-bankot Szalonikiben felrobbantották, akik a francia Guadalquivir gőzöst elsüllyesztették, akik elrabolták miss Stonest, az angol misszionáriusnőt, hogy az érte kapott váltságdíjból újabb bombákat szerezzenek be. Macedón volt az az ápolónő, akihez a kórházba súlyos sebesültet hoztak be, macedón árulót, akit az igazságot szolgáltató orgyilkos golyó csodával határosan nem ölt meg. És mert macedón volt, azért rántott reovlvert a nővér és végzett azzal, akit faja árulójának tekintett. Macedónok voltak most nemrég-

ben Sándor jugoszláv király gyilkosai Marseillesben; macedónok folytattak nem is olyan régen még revolveres közelharcot egymással Szófia utcáin, a bolgár főváros kellős közepén. Macedónok rejtőznek ma is még a Balkán-hegység ősvadonában, rongyos ruhában, elvadult, torzonborz bajusz-szakállal és soha célt nem tévesztő fegyverekkel.

És ha valami forrong, vajúdik lenni a Balkán-félszigeten, akkor minden megmozdulás alatt ott lüktet az örökké élő seb a félsziget közepén, amely azóta sajog, mióta kiégették belőle a macedón országot. Nincs nyugalom, nincs megbékülés, kegyelem vagy irgalom, mert a macedón elszánt és könyörtelen, ha fajáról, népéről van szó. Ilyenkor kirobban még a főiskolát végzettjéből is valami ősbárbar, balkáni dac és elszántság, amely elűzi foglalkozási helyéről és odakényszeríti a hegyek vadonába, hogy űzött fenevadként, a halállal kacérkodva és halált osztogatva portyázzon, harcoljon mindenki és minden ellen.

Csak titokban érintkeznek egymással; fővezérük a «Láthatatlan Ember», az a *Mihajloff* főkomitácsi, akivel a szerző hosszan elbeszélgetett, miután bekötött szemmel vezették elé ismeretlen, kanyargós csapásokon keresztül, valahol a rengeteg mélyén.

Különös, titokzatos, vad és ősprimitív világ, ősbárbar nép, amelynél semminek sincs értéke, de legkevésbé az életnek, ha arról van szó, hogy a haza feltámadjon. Ebbe a lelki világba vezet be Krisztoff könyve, amely nem szenzációt hajhászó, csak egyszerűen szenzációs. Más nem is lehetne, hiszen Macedóniáról van benne szó.

Mint idegkorbácsoló film szalagján pereg le előttünk az utolsó évtizedek vérről, könnyel, szenvedéssel, bombarobbanásokkal, gyujtogatások-

kal jelzett története; látjuk a hónapokig földalatt élő, kócoshajú, sápadt összeesküvőket, aki Szaloniki kellős közepén fúrnak pincét az Ottománbank alá, hogy azt felrobbantsák. Titkos írással szerkesztett leveleket cempésznek futárok egyik országból a másikba; apránként hozzák össze a cinkosok a dimanított egy-egy merénylet előtt a szigorú vámhatárokon keresztül; ügynökeik egész Európában dolgoznak, hogy pénzt, fölszerelést és mindenekelőtt dinamitot kolduljanak össze.

Borzalmak és szörnyűségek, hőstettek és gonosz hősök tárulnak az olvasó elé lapról-lapra, míg végül kialakul benne a kép és látja, hogy a macedón kérdés ma is ott tart, mint ahol évtizedekkel ezelőtt tartott. Ma sincs, nem is lehet megnyugvás, béke Európa örök tűzfészkeiben, ahol dinamitos hordó tetején szorongnak a népek és e robbanásra mindig kész gyujtóanyag közelében készíti kanócait a marcona komitácsi.

Nehéz őket a civilizált világ szemével nézni. Nyers, egyszerű és kegyetlenségében is becsületes nép, amely egész egyszerűen lenni akar. És mert látja, hogy nincs számára élet, hát a maga primitív-könyörtelen módján védekezik. Előtte és mögötte a halál jár. Halált oszt, de szikla szívvel várja maga is a halált. Világ kivetettjei, hitük áldozatai ezek a macedónok, akik tudják, hogy társadalmon, törvényen és államrenden kívül állanak, hogy aligha több jogi helyzetük az erdők dúvadjánál. De azt is tudják, miért cselekszik mindezt és ezért van, hogy olyan öntudatos méltósággal mondják ki magukról a rettegett és gyűlölt nevet: komitácsi. Stoyan könyve nemcsak egy rejtelmes és szenzációs világot tár fel az ámuló nyugat előtt, hanem bevilágít a komitácsi lélektanába is.

N. M.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.